

Життя швидкоплинне: осмислення минущості в масовій культурі

АЛЬОНА СІЛІНА

28 СЕРПНЯ 2019

Люди смертні. З цієї простої істини народжуються запитання, які супроводять людство від початків його історії. Чи є у всьому цьому сенс, якщо кінець невідворотний? Що залишається після особи, яка зникає зі смертю? Та ще цікавіше стає, якщо люди не просто розуміють скінченність буття, а й знають наперед дату своєї невідвортної смерті.



Едвард Мунк, «Двоє людей: самотні»

Мотиви минуцості

Європейська античність сприймала минуцість життя як трагедію. Міфи про героїв, які завдяки подвигам здатні вознестися до рівня богів, схоплювали тугу за вічністю, а водночас спонукали до звершень і активного життя: подвиги та пригоди – центральна антична тема, пов'язана зі смертністю людини. Бо ж справжній герой може увійти в царство мертвих і часто навіть повернутися.

Середньовічна література трактує смерть як неминучу, зате заздалегідь визначену. Знамення попереджають особу та її близьких про невідворотний кінець, до якого потрібно добре підготуватися. Зразок такого ставлення – легенди про смерть віщого Олега. Що далі, то більше помітне прагнення якомога довше затриматись у світі живих, то виразніша стає тема праведного буття на цій землі. Світи живих і мертвих уже виразно відокремлені, і смерть не

вселяє страху: важливіший суд над життям людини.

Новий час стає свідком розквіту тем, пов'язаних зі смертю коханих, рідних і близьких. З'являються мотиви відповідальності за чужу смерть, зростає роль «наповненості» життя, пошуків його сенсу. Земне життя набуває дедалі вищої ціни, мистецтво сповнюється туги з приводу короткочасності людського віку. Орієнтація на земну активність схожа на античну, проте сама смерть сповнюється трагізму, стаючи символом людської самотності.

Усе знову змінюється в другій половині XIX століття. У смерті стає менше особистого. Від смутку, який вона несе рідним померлого, треба захищатися й відмежовуватися. Переживання з приводу минулості буття зазнають витіснення, а смерть через це деперсоналізується. Саме тоді автори звертаються до теми геноциду й умисного скорочення життя не окремих осіб, а цілих спільнот, постапокаліпсису як наслідку людської діяльності й повного винищення людства. Письменники досліджують, як реагуватиме особа в таких обставинах, як сприйматиме життя та чи взагалі бачитиме сенс щось робити, – і до їхніх відповідей на ці запитання ми й придивимося.

«Година бика» Івана Єфремова: штучне скорочення життя

У романі 1968 року Іван Єфремов описує зустріч землян із суспільством планети Торманс, мешканці якої поділені на дві групи: довгожителів джи й коротковічних кжи. У дитинстві всі проходять тест, який і визначає, до якої групи належатиме людина. Дні кжи минають у фізичній праці й розвагах, вони не отримують освіти й помирають 25-літніми у створеному для цього Храмі. Така невідворотність не здається їм страшною – навіть навпаки, її вважають благом, що позбавляє старості та життєвих страждань. Завдяки цьому на планеті вдається контролювати кількість населення, берегти ресурси й забезпечувати безбідне життя для джи.

Звісно, земляни, представники нібито більш розвиненого й морально досконалішого суспільства, прагнуть подолати цю несправедливість (хоча, що цікаво, у вуста декого з них Єфремов вкладає сумніви щодо того, чи такий уже поганий суспільний устрій Торманса). Усе починається як боротьба ідеологій, проте закінчується банальними збройними сутичками й революцією. Роман протиставляє одну агресивну модель поведінки іншій, не пропонуючи внутрішньої еволюції світогляду самих кжи. Вони не осмислюють своєї минулості; їм відведено пасивну роль тих, про кого піклуються спочатку джи, а потім «більш розвинуті» земляни. Тут можна прочитати аналогію з зіткненням європейських колонізаторів із

панамериканськими цивілізаціями та їхнім кардинально іншим сприйняттям смерті. І ніяких відповідей – крім знищення такої цивілізації та її перетворення на собі подібну – автор не дає.

«Зардос» і «Час»: боротьба з безсмертям

Безсмертя – одна з мрій людства. Проте чи матиме життя сенс, якщо позбутися минущості? Фантастичний фільм «Зардос» (1974) режисера Джона Бурмена розповідає про майбутнє, у якому частина людства ізолювалася від постапокаліптичного світу, отримала справжнє безсмертя й безкінечне відродження, проте впадає в апатію. Творець цього суспільства так утомлений життям, що під виглядом вищої істоти насаджує напівдиким племенам власну релігію, призводячи до знищення свого світу й такої жаданої смерті. Навіть незгодні з його діями вбачають у цьому фіналі звільнення.

По-іншому до ситуації підходить «Час» (2011) режисера Ендрю Нікола. Технології дозволили перемогти старіння, однак проблему перенаселення розв'язано дуже радикально: у кожного на руці є таймер, що підраховує час, який дозволено прожити. Час став валютою, ним сплачують рахунки, його крадуть чи обмінюють. Та є одне «але»: у різних місцях швидкість часу різниться. Мешканці бідних районів часом просто не встигають прожити повне життя, а багаті втомлюються від існування, стаючи старцями в молодих тілах. Герой опиняється на перетині двох світів, несподівано отримавши в подарунок від одного з таких багатіїв майже нескінченний для себе запас часу – ціле століття. Попри потенціал, фільм поступово перетворюється на атракціон і пропонує «легкий» революційний шлях: забрати час у багатіїв і роздати його всім бідним. Ні осмислення вічного життя в молодому тілі, ані роздумів про те, як його прожити, від героїв чекати не варто.

«Армагед-дом» Марини й Сергія Дяченків: залишитися людиною

«Армагед-дом», який Марина й Сергій Дяченки видали 2000 року, розповідає про апокаліпсис, що приходить кожні двадцять років. Його не відвернути, і єдина можливість вижити – пройти в таємничу Брामу й перечекати там. Яким був би такий світ, та, що значно важливіше, яким були б люди в ньому?

Безкінечний ланцюг катастроф і перероджень ми бачимо очима героїні, яка переживає не

один такий апокаліпсис. Суспільство наче перебуває в пастці: переходить від тоталітарного ладу до хаосу відбудови не раз повторюються за життя героїні. Світ живе в постійному прискоренні, люди намагаються встигнути все до нового апокаліпсису – та дуже мало хто шукає хоч якогось розв'язання. Більшість при звичаїлася до ситуації, сприймає її як невідворотну й понад усе прагне отримати першочергове право на прохід у Брату. Проміжки між катастрофами стають дедалі коротші, та це нічого не змінює: раз за разом люди гинуть, відштовхують інших на шляху до Брати, втрачають залишки людського перед неминучим кінцем.

Який же вихід бачать автори? Перша й очевидна відповідь – це самопожертва. Саме акт самопожертви у світі, одержимому виживанням, зміг зупинити апокаліпсис. Та є ще й друга відповідь, до якої треба придивитися: це участь у самому житті. Чи так важать роки зусиль, націлених лише на прохід у Брату, якщо вони не наповнені самим життям? Цей значно тонший шар роману й надає текстові глибини. Бути живою людиною – ось відповідь на швидкоплинність.

«Не відпускай мене» Кадзуо Ішігуро: пасивність чи підкорення місії?

«Не відпускай мене», виданий 2005 року роман Кадзуо Ішігуро, цікавий поєднанням азійського ставлення до смерті з європейським. Герої книжки заздалегідь приречені та знають про це ледь не з дитинства. Вони – клони, істоти, яких створили як донорів органів для інших членів суспільства й не вважають повноцінними людьми. Притчева стилістика тексту дозволяє не виходити на рівень суспільства, а зосередитися на переживаннях і внутрішньому світі окремих персонажів. Виховання з думками про наперед визначену долю не призводить до повної покірності, але й бунтарство тут – не більш ніж спосіб сповна відчути життя, яке висковзує з рук. Зовнішній конфлікт і суспільна боротьба за право жити змальовані побіжно – не вони рушійна сила сюжету.

Персонажі, що скоряються і стають донорами, не мають вибору, тож їхню поведінку не можна списати на усвідомлення свого покликання. Вони змиряються з долею, проте й у такій ситуації шукають себе справжніх, надаючи сенсу навіть малим речам. На шляху втрат і дорослішання спогади виявляються найбільшою цінністю.

Гра «Horizon Zero Dawn»: залишається надія

«Більше не наша Земля» – це один зі слоганів гри «Horizon Zero Dawn», що вийшла 2017 року. Її локація – загадковий світ, де суспільство наче відкинута назад на тисячі років, усюди є загадкові руїни старої цивілізації, а землю ходять дивні звірі зі сталі. Усе вказує на якусь минулу катастрофу, чим уже нікого не здивуєш. Проте ця гра – рідкісний випадок, коли творцям вдалося розповісти не тільки цікаву, а й дуже складну та варту уваги історію.

Ті, хто розповідає про світ після катастрофи, найчастіше зосереджуються на її мальовничих наслідках; творці «Horizon Zero Dawn» же значно уважніші до того, як людина переживає катастрофу та близький кінець. З історій про минуле ми дізнаємося, що людство винищило випадково випущені експериментальні військові роботи, які працюють на переробленій біомасі та яких неможливо зупинити. Дата, коли навіть повітря стане непридатним для людини, уже відома. Гра пропонує весь спектр реакцій на неминучу загибель: хтось іде в бій і воює до кінця, хтось вирушає в подорож місцями, із якими пов'язані спогади, хтось просто вкорочує собі віку. Та є й особливі історії – тих, хто перед близьким кінцем усього живого має шанс щось зробити для відродження життя.

Вихід герої бачать не в особистому порятунку, а у відновленні планети після власної смерті та в ошукуванні тих, хто ще не знає про кінець. Та чи можна вважати ошуканством надію? Мабуть, цій грі вдалося зібрати найбільший спектр реакцій і поглядів на те, як на людину впливає усвідомлення швидкоплинності життя: відчай, агресія, відкинення, повне прийняття.

Куди ж прямуємо?

Для творів, які говорять про людську минуність, завжди важливий внутрішній світ особи та її мотивація. Гасла загальної справедливості в мистецтві поступаються внутрішнім переконанням у правильності вибраного шляху й осмислення того, ким ти є за життя і що залишиш після себе. Дедалі помітніший стає перехід від концепції «смерть – це трагедія» до нового усвідомлення «смерть – це втрата можливостей»

Роздуми про сенс життя нерозривно пов'язані з думками про його скінченність. Зміни ставлення до смерті віддзеркалені не тільки в соціальній взаємодії, а й у різних формах мистецтва. Та саме обмеженість земного життя не тільки надає йому сенсу, а й підштовхує до діяльності, змушує людину залишатися живою та дбати про інших – щодо цього сучасні тексти погоджуються.

АЛЬОНА СЛІНА

28 СЕРПНЯ 2019